

Mordvan demonstratiivipronominien diakroniaa ja typologiaa

Riho GRÜNTAL

Helsingin yliopisto
riho.grunthal@helsinki.fi

1. Johdanto

Erilaisten pronomininien on pitkään tiedetty kuuluvan uralilaisten kielten vanhaan perintösanastoon. Vaikka pronominijärjestelmät poikkeavat toisistaan nykyään puhutuissa ja dokumentoiduissa kielissä, samaa alkuperää olevat persoonapronominit ja interrogatiivit ovat usein tunnistettavia. Persoonapronominit liittyvät diakronisesti myös verbien persoonataivutukseen ja possessiivisuffiksien muodostukseen. Interrogatiivien avulla muodostetaan taas erilaisia indefiniittisiä ja alisteisia rakenteita. (Abondolo 1998: 245–26, Aikio 2022: 13, Janhunen 1981, Maticsák 2020: 244, 340.)

Myös demonstratiivipronominit edustavat vanhaa perintösanastoa, vaikka esimerkiksi unkarin kaksiosainen (*ez* 'tämä', *az* 'tuo') ja suomen kolmijakoinen järjestelmä (*tämä*, *tuo*, *se*) eroavat toisistaan, eivätkä ne periydy samoista sanavartaloista. Pronominit vertautuvat nimensä mukaisesti nomineihin, erityisesti substantiiveihin ja adjektiveihin. Kieliopit ja yleisesitykset esittelevät tavallisesti myös pronomininien (sija)taivutuksen kuvailematta taivutus-typologisia ominaisuuksia yksityiskohtaisesti.

Tarkastelen tässä artikkelissa mordvan demonstratiivipronominien ominaisuuksia typologiselta ja diakroniselta kannalta. Leksikaalisesti ne muistuttavat itämerensuomalaisten kielten demonstratiivipronomineja muodostaen samanlaisen kolmipaikkaisen järjestelmän. Suomessa se on edelleen käytössä mutta joissakin muissa itämerensuomalaissa kielissä, kuten liivissä, virossa, vatjassa ja vepsässä se on muuttunut (Blokland 2012, Grünthal 2015: 277–282, Larjavaara 1986, Pajusalu 2015, Tomingas 2018). Mordva on typologisesti ja diakronisesti sikäli poikkeustapa, että sama demonstratiivipronomini voi esiintyä alkuperäisessä tehtävässään substantiivin määritteenä sen

edessä (M *šä lomańt* 'se ihminen.DEF.GEN 'sen ihmisen') ja on toisaalta kieliopillistunut suffiksaaliseksi, substantiivin jäljessä esiintyväksi määräisyyden merkitsimeksi (*lomańe-š* ihminen-DEF 'se ihminen') (Bartens 1996: 1–50).

Vepsässä demonstratiiveja käytetään mordvan tavoin nominetisessä ja -jälkeisessä asemassa mutta vapaina morfeemeina. Mordva ja vepsä näyttävätkin kuuluvan kieliarealiin, jossa anaforisista demonstratiivipronomineista on kehittynyt konstituentijärjestystä varioiva järjestelmä (Yurayong 2020). Isoin ero on se, että mordvassa postnominainen demonstratiivi on suffiksoitunut, vepsässä se on kliittimäinen fokuspartikkeli, joka esiintyy muidenkin sanaluokkien jäljessä (Grünthal 2015: 277–281). Uralilaisista kielistä vain kolmessa läntisessä haarassa, saamessa, itämerensuomessa ja mordvassa voidaan käyttää pääsananjälkeistä demonstratiivipronominia tai on merkkejä siitä (Yurayong 2020: 90).

Sekä persoona- että demonstratiivipronomineilla on rajallinen käyttötarkoituksensa. Persoonapronominien pääominaisuuksia ovat referentiaalisuus, henkilöviitteisyys ja määräisyys. Määräisyys on ominaista myös demonstratiivipronomineille, mutta sen lisäksi niitä luonnehtivat lokationaalisuus, elollis- ja elotontarkotteisuus. Anaforisten demonstratiivien määräisyys heikkenee ja funktionaaliset ominaisuudet väljenevät (Bhat 2004: 66–78). Mordvan määräisen deklinaation kehityksessä funktionaalinen muutos on johtanut uuteen, rajattuun kieliopilliseen tehtävään, jonka tuloksena määräisyys on lopulta vahvistunut. Anaforisen, ei-referentiaalisen demonstratiivin käyttö pääsananjälkeisessä asemassa muistuttaakin enemmän uralilaisten kielten possessiivisuffiksien diskursiivista käyttöä kuin aiempaa funktiota deiktisen järjestelmän osana (vrt. Yurayong 2020: 106, 111–121).

2. Demonstratiivipronomit uralilaisissa kielissä

Demonstratiivipronomineja tarkastellaan usein synkronisena, deiktisenä järjestelmänä, jonka semantiikka vaihtelee. Uralilaisissa kielissä on kaksi-, kolmi- tai Majtinskajan mukaan jopa nelijakoinen demonstratiivipronominien järjestelmä, ja siihen kuuluu useita, vanhoja demonstratiivipronominivartaloita (Abondolo 1998: 25–26, Majtinskaja 1969: 71–114, 1979: 198–199, Maticsák 2020: 244, 340). Itämerensuomalaisten kielten kolmiosainen järjestelmä toimii yksikössä ja monikossa. Kielten väliset erot ovat huomattavia, ja esimerkiksi vatjan ja vepsän järjestelmä on redusoitunut kaksipaikkaiseksi, viron ja liivin yksipaikkaiseksi. Lähiviitteisen *tämä*-pronominin kehittyminen yksikön kolmannen persoonan persoonapronominiksi on vaikuttanut eksoforisen *se*-pronominin laajenemiseen lähiviitteiseksi (Laanest 1982: 196–199, Yurayong 2020: 32).

Persoonapronominisarjassa kolmas persoona on toisinaan anaforinen ja epäreferentiaalinen. Siksi proksimaali tai distaali demonstratiivipronomini voi kehittyä kolmatta persoona tarkoittavaksi persoonapronomiksi. Esimerkiksi dokumentoidussa kamassisamojedissa ei esiintynyt erillistä persoonapronominia kolmannessa persoonassa (Klump 2022: 827).

Kantasuomen deiktinen järjestelmä voidaan jakaa etäisyyttä ilmaisevalla, lokationaalisella perusteella proksimaaleihin, mediaaleihin ja distaaleihin demonstratiivipronomineihin (Larjavaara 1986: 69–75, Yurayong 2020: 32).

	proksimaali	mediaali	distaali
Yksikkö	tämä	*too	se
Monikko	nämä(t)	*noo(t)	ne(t)

Taulukko 1

Yhteisitämerensuomalaiset demonstratiivipronomit

Etelävirossa on säilynyt neljäs demonstratiivipari *taa / naaq*, jolla ei ole vastineita muissa itämerensuomalaisissa kielissä (mts.; Pajusalu 2015), mutta jolla on selviä yhtymäkohtia saamen demonstratiiveihin. Itämerensuomalaisten kielten erot näkyvät siten, että reduktion lisäksi järjestelmä voi täydentyä uusilla muodosteilla. Vatjassa ja vepsässä on taulukon 1 yleisitämerensuomalaisista pronominivartaloista säilynyt vain pari *se/ne*. Vatjassa persoonapronominiparadigmaan siirtyneen *tämä/nämä* ja **too/*noo* tilalle on tullut uusi lähiviitteinen demonstratiivi. Kummassakin kielessä uudennos on kaksiosainen ja perustuu distaalisen *se/ne* täydentämiseen diskurssipartikkelina käytetyllä demonstratiivilla (vatjan *kase/kane* 'tämä/nämä', vepsän *nece/nene* id.) (Larjavaara 1986: 147–164, 225–238, Yurayong 2020: 32, 131–134).

Havainnollinen esimerkki demonstratiivijärjestelmän muutoksesta on pohjoissaame, jossa on viisijakoinen deiktinen järjestelmä, mutta ei rinnakkaista monikollista järjestelmää (taulukko 2).

proksimaali		distaali		
dat				
dát	diet		duot	dōt
'tämä (tässä)'	'tämä (siinä)'	'se'	'tuo (tuossa)'	'se (siellä kaukana)'

Taulukko 2

Pohjoissaamen demonstratiivipronominien deiktinen järjestelmä

Vaikka pronomineja on viisi, ne eivät asetu suoraan samalle lineaariselle janalle. Neljä on lokaalista etäisyyttä ilmaisevia deiktisiä pronomineja, selvästi yleisin *dat* 'se' on anaforinen ja rajaamaton (Guttorm 2019). Toisin kuin uralilaisissa kielissä tavallisesti, monikkomuodot ovat nominatiivissa identtisiä yksikön kanssa, mutta sijataivutuksessa yksikkö ja monikko eroavat toisistaan muiden nominien tavoin. Taipumaton demonstratiivi voi nominatiivissa olla yksikössä tai monikossa olevan pääsanana määrite ilman lukukongruenssia. Saamen nominilausekkeen kongruenssisäännöt eivät kuitenkaan ole suoraviivaisia, ja esimerkiksi adjektiivijärjestelmä ei noudata samanlaisia selvärajaisia kongruenssisääntöjä kuin itämerensuomalaisissa kielissä. Adjektiivien muoto vaihtelee syntaktisen aseman mukaan ja riippuu siitä, esiintyykö adjektiivi attribuuttina vai predikatiivina (Rauhala 2013: 203–206, Korhonen 1981: 245–246, Rießler 2016: 134–138, 201–214, Sammallahti 1998: 71–73, Nickel – Sammallahti 2011: 81–84). Määriteaseman edellyttämää attribuuttimuotoa onkin luonnehdittu puolikongruenssiksi (Korhonen 1981: 344–345).

Saamen kielen kuvauksissa deiktistä järjestelmää on kuvattu puhujasta lähempänä (*dát*) tai kuulijaa lähempänä (*diet*) olevaksi ja skalaarisesti etäännyväksi (*duot* 'tuo (tuolla)', *dōt* 'se (siellä)'). Nickel ja Sammallahti (2011: 117–119) käyttävät norjankielisessä kieliopissaan kaksiosaisia deiksien ja lokalisaation yhdistäviä selityksiä ja käännöksiä samalla tavalla kuin jo Konrad Nielsen (1926–1929/1: 125, 3: 48–60) määrittäessään merkityksiä.

Itäisemmissä uralilaisissa kielissä demonstratiivipronominien määrä vaihtelee tavallisesti kahdesta kolmeen etäisyysasteeseen. Esimerkiksi pohjoismansissa on kaksi (Bakró-Nagy et al. 2022: 545), pohjoishantissa itämerensuomalaista järjestelmää muistuttaen kolme (Sipos 2022: 590–591), kamasissa samoin kolme (Klumpp 2022: 827), kun taas enetsissä ja nenetsissä on monimutkaisempi järjestelmä (Khanina – Shluinsky 2023: 810–811, Nikolaeva 2014: 141–144). Määritteen asemassa oleva ja pääsanana esiintyvä demonstratiivi saattavat olla muodoltaan erilaisia, kuten esimerkiksi marissa, jossa proksimaalinen *tide* 'tämä' esiintyy pääsanana ja sen lyhyt variantti *ty* [*tə*] *mogyr* 'tämä puoli' määritteenä.

Koska demonstratiivipronomininit voivat esiintyä määritteenä ja pääsanana ja ne ovat tärkeitä lokalisaation ilmaisijoita, lauseen sanajärjestys ja demonstratiivin asema verbiin nähden voi vaihdella. Harvinaisempaa on, että pronomini esiintyy prenominaalisena tai postnominaalisena. Tällaista sanajärjestysvaihtelua esiintyy vepsässä, jossa ainoa yleisitämerensuomalaiseen järjestelmään palautuva demonstratiivi *se* 'se' esiintyy kummassakin asemassa. Esimerkkejä tästä löytyy jonkin verran myös lyydistä ja livvinkarjalasta, sa-

tunnaisesti vatjasta ja inkeroisesta. Yurayongin tutkimuksessa vertailukohteenä olevissa Venäjän pohjoismurteissa Vologdassa ja Arkangelissa postnominaalisen pronominin käyttö on paljon yleisempää kuin prenominaalisen. Yurayong sijoittaaakin ilmiön alueellisen neksuksen Vologdaan (Yurayong 2020: 134–150).

Vastaavasti kuin demonstratiivipronomineja käytetään endoforisesti, myös määräisyydeltään spesifejä possessiivisuffikseja käytetään varsinkin Volgan alueen ja Siperian suomalais-ugrilaisissa kielissä muutenkin kuin henkilöviitteisesti omistussuhdetta ilmaisemaan. Referentiaalisuus, deiksis ja anaforinen käyttö ovat tyypillisiä kolmannen persoonan possessiivisuffikseille, toisinaan myös toisen (Yurayong 2020: 111–119).

Nämä ominaisuudet ovat mordvan kannalta kiinnostavia, koska mordvan demonstratiivipronominijärjestelmä ja nominien määräinen taiputus palautuvat samanlaiseen konstituenttijärjestyksen variaatioon ja siitä polveutuvaan kieliopilliseen muutokseen.

3. Mordvan deiksis ja demonstratiivipronominien morfologia

Vaikka pronominit kuuluvat nomineihin, niiden morfologia poikkeaa substantiiveista. Jos demonstratiivipronomineilla on eri vartaloon perustuva sarja yksikössä ja monikossa, ne eivät välttämättä saa monikon tunnusta. Itämerensuomalaisissa kielissä *n*-alkuiset demonstratiivit ovat muodostaneet yksikön kanssa symmetrisen monikollisen sarjan. Mordvassa on samanlainen järjestelmä, joskaan ei yhtä symmetrisenä kuin itämerensuomen demonstratiivit alkujaan (ks. taulukko 1).

Ersässä ja mokšassa epäsymmetria johtuu siitä, että referenssiltään rajatuilla, puhujakeskeisellä proksimaalilla ja distaalilla pronominilla on tosin *n*-alkuinen monikko (E *tě*, M *tä* 'tämä, se' : E *ne*, M *nä* 'nämä, ne' ja vastaavasti E M *tona* 'tuo' : E M *nona* 'nuo'), mutta endoforista E *še*, M *šä* 'se' vastaa monikossa proksimaalin demonstratiivipronominin kanssa sama monikkomuoto tai substantiivien kanssa analogisesti muodostettu *-t*-tunnuksinen monikko (Aljamkin 2000: 107–108, ÈK 133, Rueter 2023: 504; vrt. taulukko 3).

		proksimaali	distaali
yksikkö	endoforinen	še	
	eksoforinen	t'e	to(na)
monikko	eksoforinen	ńe ~ ńet' ~ ńet'ńe	nona ~ nonat
	endoforinen	ńe ~ ńet' ~ ńet'ńe	
		šet' ~ šet'ńe	

Taulukko 3

Ersän demonstratiivit deiktisenä järjestelmänä

Myös muissa uralilaisissa kielissä monikolliset demonstratiivit saavat usein monikon tunnuksen. Demonstratiivien sijaparadigma saattaa olla vajaa eikä niihin voi liittää possessiivisuffikseja eri referenssin takia. Diskurssipartikkelina anaforisesti käytettävä possessiivisuffiksi voi liittyä demonstratiiviin, kuten marissa (*tidy-že* tämä-3SG 'juuri tämä'). Demonstratiivien käyttö lokationaalisina predikatiiveina perustuu deiksikseen, etäisyyden osoittamiseen ja yhdistää ne pikemmin adverbeihin kuin nomineihin. Useita morfologisesti säännöllisiä mordvan demonstratiivien taivutusmuotoja voidaankin pitää pikemmin adverbeina (Keresztes 1990: 64).

Mordvan kielioppien tapa esittää demonstratiivipronominien taivutus vaihtelee. Ersäksi ja mokšaksi 2000-luvun alussa ilmestyneistä kieliopista ersän kielioppi (ÈK 133) esittää paradigmata vain niukasti vajaina (poikkeuksina monikon *še-t'* se-PL 'ne' ja *ńe-t'* ne-PL 'ne'), mokša suppeina (Aljamkin 2000: 108). Heikki Paasosen *Mordwinisches Wörterbuch* esittää useita vartaloista *še* ja *t'e* johdettuja kaksimorfeemisiä muotoja, joissa alkuosa on demonstratiivivartalo, jälkimmäinen deiksistä, lokaalisuutta tai referentiaalisuutta vahvistava affiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi E *ńeke* '(juuri) nämä', E *ńeńe*, M *ńińä* '(juuri) ne', E *ńet'e* 'nämä (näin)', E *šezej* 'sinne', M *šijak* 'sitä(pä) pitkin; sitten, heti', E *šijańa*, M *šijańä* 'sitä kautta', E *šeke*, M *šaka* 'se(pä se)', E *šeńe*, M *šäńä* 'tämä (näin)', E *šeše*, M *šečä* 'se(pä se)', E *šesk(e)* 'sinne; heti', E *šet'e* 'se (juuri)', E *šembe*, E M *šembä* 'kaikki, koko; kaikkein', E *t'eńe*, M *t'äńi* 'nyt', E *t'eske*, M *t'asək* 'tässä', E *t'e'te*, M *t'it'ä* '(juuri) tämä', E *t'eke*, M *t'aka* '(juuri) tämä'.

Distaalisesta *to*-demonstratiivista johdetuista muodoista iso osa perustuu deiktistä ominaisuutta vahvistavan affiksaalisen vartalon yleistymiseen, kuten nominatiivinen E M *tona* 'tuo' ja latiiviseen E M *tov*-muotoon perustuvat lokaaliset E *tovolo*, M *tovəla* 'siellä, tuolla', E *tovoldo*, M *tovəlda* 'sieltä, tuolta' jne.

Affiksina voi toimia myös sama demonstratiivi reduplikatiivisesti, kuten E *ñeñe* ja *t'et'e*, joihin vertautuvat M *ñiñä* ja *t'i'tä* ovat jo adverbistuneita. Deiksisistä vahvistavana referentiaalisena affiksina voi toimia myös inkongruentti demonstratiivi, joka yhdistää yksiköllisen ja moniköllisen pronominin, kuten sanassa E *ñe-t'e* nämä-tämä 'nämä (näin)', pari variantille E *še-t'e* se-tämä 'se (juuri)'. Mokšassa kvantoraaliseksi adverbiksi kehittyneellä pronominivartaloisella adverbilla *šembä* on kieliopillinen tehtävä adjektiivien superlatiivin ilmaisemisessa ja siitä esiintyy myös sekundaareja johdoksia.

Paikallissijoissa taipuvat E *t'e-se*, M *t'a-sa* tämä-INE 'tässä', E *t'e-ste*, M E *t'a-sta* tämä-ELA 'tästä' sekä E *to-so*, M E *to-sa* tuo-INE 'tuossa', E *to-sto*, M *to-sta* tuo-ELA 'tuosta' ja E M *to-v* tuo-LAT 'tuonne' ovat säännöllisiä taivutusmuotoja, mutta illatiivi E *t'ej* ~ *t'eze(j)* ~ *t'ezk*, M *t'aza*, *t'azk* tämä.ILL 'tänne' ja prolatiivit E *t'ija*, M *t'ijä* tämä.PROL 'tätä kautta' sekä E *tu-va* tuo-PROL 'tuota kautta' perustuvat epäproduktiivisen suffiksin tai vartalomuutoksen takia leksikaalisiin sääntöihin ja ovat adverbistuneita. Sellainen on myös latiivinen *šezej* 'sinne'. Tämän ilmiön takia demonstratiivien taivutusjärjestelmä näyttäytyy vajaaparadigmaisena ja epäsymmetrisenä, substantiiveista poikkeavana.

Demonstratiiveista adverbistuneita muotoja on muitakin. Mokšan *ne*-vartaloista johdetulla adverbilla *ningä* 'vielä' on samoista morfeemeista johdettu etymologinen vastine vepsässä (*ninga* 'siten'). Säännölliseen paradigmaan sopiva ablatiivi-partitiivi E *sed'e*, M *šada*, diakronisesti 'sitä', on kieliopillistunut adjektiivien skalaariseksi vertailupartikkeliksi ja vastaa morfologista komparatiivia. Translatiivinen E *šeks* 'siksi' toimii syntaktisesti kausaalisenä konjunktiona samoin kuin elatiivinen E *šeste* 'siksi'. Prolatiivinen E *šija* (MdWb) 'sieltä, sitä kautta' puuttuu ÈK:n (133) paradigmasta vartalovaihtelun takia.

Kantamordvassa oletetaan olleen vielä neljäs, *e(z)*-vartaloinen distaali demonstratiivipronomini, ja sen käyttö postpositiovartaloissa ja adverbeissa on Bartensin mukaan peräisin aiemmasta deiktisestä funktiosta (Bartens 1996, MdWb 1: 343–348, 392–393).

Diakroniselta kannalta mordvan demonstratiivipronomineihin ja niiden taivutukseen tai johdoksiin liittyy useita epäsymmetrioita. Sijaitaivutuksen esittäminen produktiivisena morfologisena järjestelmänä on sikäli harhaanjohtavaa, että taivutussarjaan kuuluvilla muodoilla on deiktisestä järjestelmästä irtaantuneita tehtäviä adverbeina. Luettelen lyhyesti mordvan demonstratiivien tärkeimmät muutokset:

- (i) Affiksittomien yksikkömuodot E *še*, M *sá* 'se' ja E *t'e*, M *t'ä* 'tämä, se' ovat itsenäisiä, mutta sulautuvat monikossa yhteen deiksikseltään laajentuneessa demonstratiivissa E *né*, M *nä* 'nämä, ne'.
- (ii) Vanhat *n*-alkuiset monikon demonstratiivit muodostavat binaarisen järjestelmän, joka erottaa lähi- ja etäviitteisen toisistaan.
- (iii) Monikon deiksiksen muutosta kompensoivat analogiset monikkomuodot E *šet* ja *het*.
- (iv) Substantiivitaivutuksen mukaiset määräiset monikkomuodot E *net'he*, *nonat'he*, *šet'he* saavat ersässä täydellisimmän paradigman, mikä vaihtaa deiktiseen järjestelmään kolmella tavalla. Se a) vahvistaa monikon kolmijakoista deiktistä järjestelmää, b) vahvistaa demonstratiivien referentiaalisuutta ja määräisyyttä ja c) kompensoi affiksittomien vartaloiden vajaaparadigmaisuutta.
- (v) Lokationaaliset demonstratiivit ovat sijataivutukseltaan säännöllisimpiä, erityisesti inessiivi: E *t'e-se*, M *t'a-sa* 'tämä-INE 'tässä' ja E *to-so*, M E *to-sa* 'tuo-INE 'tuossa' yhdistävät deiksiksen lokaaliseen predikaatioon. Demonstratiivien inessiivi on tästä näkökulmasta pikemmin lokaalisen predikaation muoto kuin spatiaalinen. Lokaalisuuden ja deiksiksen yhteyttä osoittaa sekin, että esimerkiksi suomen kielessä demonstratiiveja käytetään selvästi yleisemmin paikallissijoissa kuin muita sanaluokkia, ja esimerkiksi persoonapronomineja vain harvoin (ISK 1180).
- (vi) Reduplikatiiviset muodot osoittavat määräisyyden merkityksen.

Mordvan määräisen deklination synty on selitettävissä deiktisen järjestelmän pragmaattiseen jakoon eksoforisiin ja endoforesiin demonstratiiveihin sekä anaforisuuteen. Lokaalinen predikaatio ja paikkaa tarkentava deiksis ovat referentiaalisesti rajatumpia, kun taas epäreferentiaalinen ja anaforinen käyttö vähentää syntaktista sidonnaisuutta. Se on mahdollistanut mordvan demonstratiivin postnominaalisen käytön. Sanajärjestyksen vaihtelu on korostanut pronominin diskursiivista tehtävää ja luonut syntaktiseen asemaan perustuvan funktionaalisen eron.

Postnominaalisessa asemassa demonstratiivi on silti säilyttänyt yhden keskeisimmistä ominaisuuksistaan eli määräisyyden, joka on affiksoitunut. Määräisyyden ja referentiaalisuuden merkitys mordvan demonstratiivien keskeisenä ominaisuutena ilmenee myös siten, että myös objektikonjugaation käyttö korreloi määräisyyden ja referentiaalisuuden kanssa (Grünthal 2008, Bernhardt 2020, 2021: 28, 37–40, 55, 72). Demonstratiiveihin ja niistä kehitettyneisiin affikseihin ei myöskään voi liittyä possessiivisuffikseja, koska mää-

räisyys ja referentiaalisuus on kummankin keskeinen pragmaattinen ominaisuus. Sen sijaan näyttäisi mahdolliselta, että demonstratiivipronominit voivat osallistua possessiivisuffiksien uudistumiseen (vrt. Keresztes 2014).

Samoin kuin varsinainen deiktinen järjestelmä ja pääsanaa edeltävät demonstratiivit toimivat, nominien määräinen deklinaatio toimii yksikössä ja monikossa epäsymmetrisesti. Monikolliset muodot ovat paradigmaattisesti säännöllisiä, yksikkö on nominatiivista lähtien morfologisesti epäsäännöllisempi ja epätäydellinen.

4. Demonstratiivipronominit ja sanajärjestystypologia

Sanajärjestystypologian kannalta mordvan demonstratiivien kehitys ja käyttö määritteenä kahdessa syntaktisesti vastakkaisessa asemassa on verrattavissa adjektiiveihin. Konstituenttijärjetyksen perusjako on Dem + N tai N + Dem. Implikationaalinen universaalisääntö on, että sama määritteen ja pääsanan välinen sanajärjestyssääntö pätee adjektiiveihin ja demonstratiiveihin: jos adjektiivi on ennen substantiivia, myös määritteenä esiintyvä demonstratiivi on ennen substantiivia (Hawkins 1983: 71, 82). Matthew Dryerin (2013) 1225 kielen otoksessa näitä tyyppejä on lähes saman verran: Dem + N 542 (44,2 %) ja N + Dem 562 (45,9 %).

Dryerin kartassa Euraasian kielet ja pohjoisen pallonpuoliskon kielet noudattavat pääosin sanajärjestystä Dem + N, joka on uralilaisillekin kielille luonteenomainen. Pääsananjälkeinen demonstratiivi (N + Dem) on valtatyyppi Afrikassa ja Kaakkois-Aasiassa. Euroopassa poikkeuksia ovat kelttiläiset kielet ja baski. Pieni vähemmistö kielistä edustaa Dryerin luokittelussa sekatyyppejä, jossa järjestys on joko N + Dem tai Dem + N. Tähän ryhmän kuuluisi myös vepsä, jos se olisi mukana otoksessa. Dryerin otoksessa tällaisia kieliä on 67 (5,5 %). Oman harvinaisen ryhmänsä muodostavat kielet, joissa on suffiksaalinen demonstratiivipronomini (2,3 %).

Konstituenttijärjestykseltään mordva edustaa poikkeuksellista järjestelmää, koska siinä esiintyy sekä oletusarvoinen, pääsanaa edeltävä demonstratiivi että epäodotuksenmukaisessa asemassa sijaitseva suffiksoitunut demonstratiivi. Osittaisesta läpinäkyvyydestään huolimatta määräisen deklinaation tunnuksena olevat yksikön ja monikon anaforisista demonstratiiveista kehittyneet affiksit eivät synkronisesti ole identtisiä demonstratiivipronominien kanssa. Tämä johtuu niiden morfologisoitumisesta ja asettumisesta sanavartalon ja sijapäätteen väliin. Koska tällainen morfologinen rakenne esiintyy sekä ersässä että mokšassa, se on oletettavasti vanhempi kuin itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä esiintyvä vaihteleva sanajärjestys. Mordvan de-

monstratiivien voidaan silti olettaa historiallisesti vaihdelleen pre- ja postnominaalisessa asemassa samalla tavalla kuin vepsässä.

Lopuksi

Mordvan demonstratiiveilla on monia ominaisuuksia, joiden takia voitaisiin puhua demonstratiivien omasta kieliopista. Niitä säätelevät omat morfologiset ja syntaktiset säännöt, ja adverbistuminen osoittaa myös pragmatiikan merkityksen. Vanhat demonstratiivivartalot ovat deiktisiä yksiköitä, joiden morfologiaa ohjaavat referentiaalisuus ja määräisyys. Nämä demonstratiivien perusominaisuudet korostuvat selvästi mordvan demonstratiivien analogisissa monikkomuodoissa. Toisaalta deiksiksen perusyksiköillä on myös selvä diskursiivinen perusta.

Anaforisten demonstratiivien funktionaalisten ominaisuuksien laajeneminen on mordvassa johtanut typologisesti epätavalliseen asetelmaan, jossa demonstratiivia on voitu käyttää sekä pääsanana etisessä että jälkeisessä asemassa. Diakronisesti mordvan demonstratiivit ovat sekä typologisesti että uralilaisessa kielikunnassa uniikki järjestelmä.

Kirjallisuus

- ABONDOLO, DANIEL 1998: Introduction. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London. 1–42.
- AIKIO (LUOBBAL SÁMMOL SÁMMOL ÁNTE) 2022: Proto-Uralic. In: Bakró-Nagy – Laakso – Skribnik 2022: 3–27.
- ALJAMKIN, N. S. [Алямкин, Н. С.] 2000: Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь, Саранск.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – LAAKSO, JOHANNA – SKRIBNIK, ELENA (eds) 2022: *The Oxford guide to the Uralic language*. Oxford University Press, Oxford.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – SIPŐCZ, KATALIN – SKRIBNIK, ELENA 2022: North Mansi. In: Bakró-Nagy – Laakso – Skribnik 2022: 537–564.
- BARTENS, RAIJA 1996: Über die Deklinationen im Mordwinischen. *Finnisch-ugrische Forschungen* 53: 1–113.
- BARTENS, RAIJA 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *Suomalais-Ugrilainen Seura*, Helsinki.
- BERNHARDT, MARIANN 2020: Encoding definiteness on pronominal objects in Mordvinic. *Finnisch-ugrische Forschungen* 65: 25–61.
- BERNHARDT, MARIANN 2021: Määräisyys ja objektin merkitseminen mordvalaiskielissä. *Turun yliopiston julkaisuja B 558*. Turun yliopisto, Turku.

- BHAT, D. N. S. 2004: Pronouns. Oxford University Press, Oxford.
- BLOKLAND, ROGIER 2012: Borrowability of pronouns: evidence from Uralic. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 35: 1–34.
- DRYER MATTHEW S. 2013: Order of demonstrative and noun. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds), *WALS Online* (v2020.4) [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13950591> (<http://wals.info/chapter/88>.) Luettu 2025-01-19.
- ЁК = Эрзянь кель. Морфемика, валонь теевема ды морфология. Редколлегиясь: Д. В. Цыганкин (отв. ред.), Н. А. Агафонова, М. Д. Имайкина ды лият. Красный Октябрь, Саранск 2000.
- GRÜNTAL, RIHO 2008: Transitivity in Erzya Mordvin. In: Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.), *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére, Urálsztikai Tanulmányok* 18. ELTE, Budapest. 219–239.
- GRÜNTAL, RIHO 2015: Vepsän kielioppi. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- GUTTORM, OUTI 2019: Pohjoissaamen adnominaaliset demonstratiivipronominit nuorten radiokeskustelussa. *Puhe ja kieli* 39/2: 143–163.
- HAWKINS, JOHN A. 1983: Word order universals. Quantitative analysis of linguistic structure series. Academic Press, New York.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanasosta. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 77: 219–274.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 2014: A moksa-mordvin birtokos személyragozás átalakulása. In: Inaba, Nobufumi – Luutonen, Jorma – Hamari, Arja – Ahola, Elina (toim.), *Juuret marin murteissa, latvus yltää Uraliin*. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 141–149.
- KHANINA, OLESYA – SHLUINSKY, ANDREY 2023: Forest and Tundra Enets. In: Abondolo, Daniel – Valijärvi, Riitta-Liisa (eds), *The Uralic languages*. Routledge, New York. 793–852.
- KLUMPP, GERSON 2022: Kamas. In: Bakró-Nagy – Laakso – Skribnik 2022: 817–843.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1982: *Einführung in die ostseefinnischen Sprachen*. Buske Verlag, Hamburg.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit I: karjala, aunus, lyydi ja vepsä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- МАЛТИНСКАЯ, К. Е. [Майтинская, К. Е.] 1969: Местоимения в языках разных систем. Наука, Москва.

- МАЙТИНСКАЯ, К. Е. [Майтинская, К. Е.] 1979: Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков. Наука, Москва.
- MATICSÁK, SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch I–VI. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1990–1999.
- NICKEL, KARL – PEKKA SAMMALLAHTI 2011: Nordsamisk grammatikk. Davvi Girji, Kárášjohka.
- NIELSEN, KONRAD 1926–1929: Lærebok i lappisk 1–3. Oslo: A. W. Brøgers boktrykkeris forlag.
- NIKOLAEVA, IRINA 2014: A grammar of Tundra Nenets. De Gruyter, Berlin.
- PAJUSALU, RENATE 2015: Võro demonstratives: changing or disappearing? ESUKA – JEFUL 6/2: 167–190.
- RAUHALA, ILONA 2013: Attribuutin kongruenssi: adjektiivit, demonstratiivit ja **para*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 94: 199–221.
- RIEBLER, MICHAEL 2016: Adjective attribution. Studies in diversity linguistics 2. Language Science Press, Berlin.
- RUETER, JACK 2023: Moksha Mordvin. In: Abondolo, Daniel – Valijärvi, Riitta-Liisa (eds), The Uralic languages. Routledge, New York. 481–526.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: The Saami languages: An introduction. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SIPOS, MÁRIA 2022: North Khanty. In: Bakró-Nagy – Laakso – Skribnik 2022: 582–607.
- TOMINGAS, MARILI 2018: Demonstrative proadjectives in Livonian – morphosyntactic use and semantic functions. ESUKA – JEFUL 9/2: 241–255.
- YURAYONG, CHINGDUANG 2020: Postposed demonstrative in Finnic and North Russian dialects. University of Helsinki, Helsinki

*

Typological and diachronic tendencies of Mordvinic demonstratives

Demonstratives, like many other pronouns, belong to the old inherited Uralic vocabulary. However, there is considerable language- and branch-specific divergence. This article examines the typological and diachronic characteristics of Mordvinic pronouns within the Uralic context. Typologically and diachronically, the Mordvinic demonstrative system is unique because the same demonstrative has appeared in both pre- and postnominal positions. In the latter case, certain singular and plural demonstratives have secondarily

developed into suffixed definiteness markers. This development has increased the number of categories involved in definiteness marking.

The deictic system of Mordvinic distinguishes between an unambiguous distance-based triad of proximal, medial and distal demonstratives. This pattern is similar to the assumed inherited pattern of the Finnic languages although it is less symmetric in Mordvinic. The speaker-oriented proximal (Erzya *t'e*, Moksha *t'ä* 'this; it': E *ñe*, M *ñä* 'these; they') and distal pronouns (E M *tona* 'that' : E M *nona* 'those') have singular-plural pairs, whereas the plural form of the endophoric E *še*, M *šä* 'it' overlaps with that of the proximal one. Alternatively, analogical plural forms based on the plural marker *-t* are used.

Variation in plural forms increases asymmetry in the deictic system and inflectional paradigms of demonstratives. Consequently, grammars of Mordvinic present the inflection of demonstratives in divergent ways, either as slightly deficient (Erzya) or meager (Moksha). The diachronic development and increase of functionally specific forms derived from demonstratives is illustrated by the high number of demonstrative-based adverbs.

Keywords: *Mordvinic (Erzya, Moksha), Uralic, demonstratives, pronouns, adverbs*

RIHO GRÜNTAL

